

Türk Yazı Dilindeki İlk Manzum Mektup Örnekleri Mehmet Turgut BERBERCAN*

Özet

Türk yazı dilinde, tespit edilen ilk mektup örnekleri, Türk dilinin Eski Türkçe devrinde (7.-13. yy.) yazılmış, Eski Uygur Türklerinden kalan mektup parçaları ve fragmanlardır. Karahanlılar devrinde, mektubun edebî vasıfların tümünü taşıyan bir tür olarak kabul edilip bir eserin kurgusunu ve müellifin üslubunu tamamlayan bir parça olmak suretiyle manzum olarak yazılabilecek seviyeye getirildiği görülür. İslamiyet etkisinde gelişen Türk edebiyatının bilinen ilk kapsamlı eseri olan Kutadgu Bilig’de, yüksek bir edebî tarz ve zevk ile Yusuf Has Hacib’in kaleminden çıkmış; Kuntogdı, Aytoldı ve Oğgurmış isimlerindeki sembolik karakterlerin ağzından verilen 4 büyük manzum mektup örneği sunulmuştur. Kutadgu Bilig’deki anlatım kurgusunun temel parçalarından olan bu mektuplar, ilk manzum mektuplar olup Eski Türk mektup geleneği ile Arap ve Fars literatürünün beslendiği İslamî tarzın tesirini birlikte taşıyan ve aynı zamanda kültürel geçiş döneminin Türk edebiyatındaki izlerini barındıran önemli numunelerdir. Bu makalede, Kutadgu Bilig’deki mektuplar tanıtılarak bu mektupların Türk dili, edebiyatı ve kültürü içindeki önemli yeri bildirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Türkler, ilk, manzum mektup, örnek

First Poetical Letter Examples in Turkish Literary Language

Abstract

The first letter examples in the Turkish literary language are the letter parts and fragments of Old Uigur Turks, which were written in the period Old Turkic (7th-13rd centuries) of the Turkish language. In the Karakhanid period, the letter was brought to a stage, which could be written in verse to establish the plan of a work and the style of the writer, and so the letter was acknowledged as a genre that including all the literary specialities. In Kutadgu Bilig which is the first essential work in Turkish literature effected by the religion Islam. 4 examples of long poetical letter from the main characters called Kuntogdı, Aytoldı & Oğgurmış in the work, were presented by the pen of the writer Yusuf Has Hacib, with an elegant literary style and flavour. These letters are the first letters written in verse and having the effects both Old Turkic letter tradition and Islamic style coming from Arabic and

* Yrd. Doç. Dr., Çankırı Taratekin Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

Persian literatures. Additionally, these are the examples of the Turkish literature in the period of cultural transition. In this article, the letters in Kutadgu Bilig are represented and the important place of these in Turkish language, literature and culture is pointed out.

Keywords: Turks, first, letter, poetical letter, example

GİRİŞ

Mektup bir haberleşme aracı olmakla birlikte, taşıdığı biçim ve yazılış özellikleri bakımından geçmiş günümüze tanımlayan bir dil verisi, yazarının üslubundaki mahiyete göre hüviyet kazanmış bir edebî vesikadır. Mektup, hemen hemen bütün dünya milletlerinin edebiyatlarında edebî bir tür olarak değerlendirilmekte; dil özellikleri, yazılış biçimi ve üslup bakımından sınıflandırılarak çeşitli kategoriler içinde filolojinin ve edebiyatın metot ve teknikleri çerçevesinde incelenmektedir. Haber vermek amacıyla sıradan bir insanın bir başka insana yazarak gönderdiği yazı mektup olabildiği gibi, klasik edebiyatta inşa tekniğiyle yazan kişinin (*münşî*) muhataba hitaben kaleme aldığı sanatlı, süslü ve tesis edilen belli formlarda mensur ya da manzum olan yazı da mektup olabilmektedir. Mektup, asıl anlamıyla birine ya da birilerine “yazılmış şey” demek olup mektuplardaki ortak amaç, mektubun vasıta edilerek anlatılmak istenenin muhatap edilene nakledilmesidir. Tarihî bilgiler çerçevesinde, Hunlar ve Göktürkler döneminde mektubun Türklerce kullanıldığı bilinmekteyse de Türk yazı dilinde tespit edilen ilk mektup örnekleri, Türk yazı dilinin Eski Türkçe devrinde (7.-13. yy.) yazılmış Eski Uygur Türklerinden kalan mektup parçaları ve fragmanlardır. Türk edebiyatında mektubun, 13. yüzyıldan sonra, bilhassa Fars edebiyatından alınmış formların içine yerleştirilmiş muhtelif muhtevaların ekseninde gelişerek devam ettiği ve 19. yüzyıldan itibaren, özellikle Batı edebiyatının tesiriyle Türk edebiyatında yerleşen yeni form ve muhtevalar istikametinde yaygınlık kazandığı görülür.

Türk edebiyatında mektubun, bugünkü en modern mektup tarz ve şekillerinden hiç de geri kalmayacak seviyede yazılmış ilk örneklerine İslamiyet öncesinde, Eski Uygur devrinden kalan dil yâdigârları içinde rastlanmıştır. Bu mektuplar Türk edebiyatı tarihi içinde, tespit edilen ilk resmî ve özel mektuplardır. Eski Uygurlardan önce Hun ve Göktürk devirlerinde de mektubun kullanıldığı bilinmektedir. Türk kağanlarının elçiler vasıtasıyla müttefik veya düşman devletlere, halklara mektup gönderdikleri, onlardan mektup aldıkları bilinmektedir (Köseoğlu, 1997: 45, Nalbant, 2013: 8); ancak bu mektuplar günümüze ulaşmamıştır. Birer

mektup olmasa da taş üzerine halka hitaben yazılan Orhun Abideleri, hükümdarın millete olan mektubu gibi düşünülebilir. Eski Uygurlardan sonra da Türk mektup geleneği gelişerek ve değişerek devam etmiştir. Türk dili ve edebiyatının İslamî kültür ve medeniyet dairesinin içine girmesiyle değişmeye başladığı ilk devir olan Karahanlılar devrinde, mektubun edebî vasıfların tümünü taşıyabilecek bir tür olarak kabul edilip bir eserin kurgusunu ve müellifin üslubunu tamamlayan bir parça olmak suretiyle manzum olarak yazılabilecek seviyeye getirildiği görülür. Bu şekilde mektubun, anlatılmak istenenin nakledilmesi şeklindeki ortaya çıkış sebebinin ve asıl amacının dışında, edebî bir gaye ile bir eserin parçası haline getirildiği, eserdeki kurguyu teşkil eden unsurlar halinde sunulduğu görülür. Aynı şekilde bugün çağdaş edebiyatta, özellikle romanda, yazarın başvurduğu bir anlatım şekli olarak mektubun hadiselerin anlatımında vasita edildiği görülür. 11. yüzyılda Karahanlı Türkçesiyle yazılmış, İslamiyet etkisinde gelişen Türk edebiyatının bilinen ilk kapsamlı eseri olan Kutadgu Bilig’de, yüksek bir edebî tarz ve zevk ile Yusuf Has Hacib’in kaleminden çıkmış; Küntogdı, Aytoldı ve Odgurmuş isimlerindeki sembolik karakterlerin ağzından verilen 4 büyük manzum mektup örneği sunulmuştur. Kutadgu Bilig’deki anlatım kurgusunun temel parçalarından olan bu mektuplar, ilk manzum mektuplar olup Eski Türk mektup geleneği ile Arap ve Fars literatürünün beslediği İslamî tarzın tesirini birlikte taşıyan ve aynı zamanda kültürel geçiş döneminin Türk edebiyatındaki izlerini barındıran önemli numunelerdir.

1. ESKİ TÜRK MEKTUP GELENEĞİNE GENEL BİR BAKIŞ: Ş ESKİ UYGUR MEKTUPLARI

Eski Türklerde hükümdarların yazdırdığı, esasen mektup hükmündeki fermanlar ve emirlere “yarlıg” ve genel olarak, bir kişinin ya da kişilerin bir başka kişi ya da kişilere yazdığı mektuplara, yazılara ise “bitig” denirdi. “bitig” kelimesi, genel anlamda “yazı, yazılan şey; yazılı kağıt, defter, kitap; döküman” şeklinde geniş bir anlam yelpazesine sahip olup özel anlamıyla Türk dili ve edebiyatında “mektup” karşılığında kullanılan ilk kelimedir. Kelimenin *biti-* “yazmak” fiilinden /-g/ fiilden isim yapan ek vasıtasıyla türetildiği anlaşılmaktadır. Etimolojik açıdan genel düşünce, *biti-* “yazmak” fiilinin Çince *pi ~ bǐ* 筆 (Eski Çince *pjǐēt*, Orta Çince *pjīt*) “(deve tüyünden yapılmış) yazı fırçası” isminden geliştirildiği şeklindedir [*biti-* < *pjīt+i-*] (ayrıca krş. Moğol. *biçi-* “yazmak”) (Bkz. Clauson, 1972: 299-300; ayrıca *biti-* fiilinin kökeni üzerine muhtelif görüşler için bkz. Ölmez, 1997: 180-181).

Muhteva bakımından değerlendirildiğinde, tespit edilen Eski Türk mektuplarının devlet idaresi, ticaret, günlük hayat ve insan ilişkileri gibi çeşitli konular üzerine yazıldıkları görülmektedir. Örnek olarak, bir yüzü Runik harflerle, bir yüzü Uygur harfleriyle yazılmış olan bir mektupta, yola çıkarılan bir kervan dolayısıyla mektubun yazıldığı belirtilmiş; bir başkasında, yaşlı bir babanın uzun süredir görmediği oğlunu çağırıldığı; bir diğerinde, selam ve hatır sorulduktan sonra mektubun yazıldığı kişinin alacaklısının geldiği ve görüşecek bir şeyi varsa gelmesi bildirilmiştir (Tezcan-Zieme, 1971: 451-460; Tezcan, 1978: 306). Ele geçen Uygur mektuplarında tarihî hadiseleri aydınlatacak bilgilere de rastlanmaktadır. L. Yu. Tuguşeva ve G. Clauson tarafından ayrı ayrı yayımlanan mektuplardan birinde Basmillerin girişeceği bir akına karşı alınması gereken önlemler bildirilmekte, diğerinde bir Soğd esirinin gönderildiği ve Soğdca yazılmış bir mektubun okunarak anlaşıldığından bahsedilmekte ve bir diğeri olan, üst seviyedeki bir yöneticiden alt seviyedeki bir yöneticiye yazılmış mektupta, yöneticinin halka zulmetmeye devam ederse dövüleceği ve sürgüne yollanacağı belirtilmiştir (Tuguşeva, 1971: 173-187; Clauson, 1973: 213-222; Tezcan, 1978: 307). Eski Uygurların Budist, Maniheizt ve Hristiyan muhitlerine ait bir çok mektup bulunmaktadır. Berlin Turfan Koleksiyonu'nda mahfuz bulunan bir metnin arkasında Farsça "Kaşgar'dan mektup geldi" yazılıdır. S. Tezcan'a göre, bu durum Doğu Türkistan'da ve İslam dininin etkisinden uzakta yaşayan Uygurların 751 yılındaki Talas savaşından sonra İslamlaşan Batı Türkistan halkı ile ilişkilerini sürdürmüş olduğunu göstermektedir (Tezcan, 1978: 308). Yani ilişkilerin sürdürülmesini sağlayan, aradaki bağın kopmamasını sağlayan vasıta "mektup"tur.

Tespit edilen ve işlenen Eski Türk mektuplarının sayısı hakkında O. F. Sertkaya, hazırladığı mektup listesindeki 110 mektup ile T. Moriyasu'nun makalesinde listelenen 40 mektupla birlikte 150'yi bulan bir sayı vermektedir (Sertkaya, 2011: 210-213). A. Gabain (1938), S. Tezcan-P. Zieme (1971), L. Yu. Tuguşeva (1971), G. Clauson (1973), P. Zieme (1975), T. Moriyasu (1982, 1983), J. R. Hamilton (1986), O. F. Sertkaya (1993, 2010), P. Zieme (1995), A. Sertkaya (1999), Y. Oshida-T. Moriyasu (2000), S. Ch. Raschmann (2009), A. Yakub (2004), D. Matsui (2008) tarafından bazı mektup fragmanlarının yayımlandığını bildiren Sertkaya, J. Wilkens (2000) ve S. Ch. Raschmann (2009) tarafından Berlin Koleksiyonu'ndaki yayımlanan ve bazıları da henüz yayımlanmayan 44 mektup metninin kataloglanarak tavsif edildiğini ve ayrıca T. Moriyasu'nun, *Corpus of the Old Uigur Letters* (Eski Uygur Mektupları Korpusu) adlı bir proje başlatarak 2008, 2011 ve 2012'de Orta Asya ve İpek Yolu'ndan yazılmış Uygur

mektuplarını sınıflandırarak başlıklarına göre listelediğini (Temel alınan bibliyografik bilgiler için ayrıca bkz. Sertkaya, 2011) belirtmiştir.

§ Eski Uygur Mektubu Örneği:

-Lalan Tigin'in Oğlu Çangıkan'a mektubu-

1. *lalan tigin sözüm ça[ngı]kan-ka (.) m(e)n sanga söz*
2. *-leşgeli umadım (.) başta il temür-ni sanga tapşurup*
3. *ök iş kıldım erti (.) mening ogul-um ers[er*
4. *sening ining turur (.) neteg m-e asıragu-nı sen*
5. *bilgi! (.) kim-ke me bilig-lig üzük-lig birimim*
6. *yok kim kim-me bolup alım birim kalan til[edeçi*
7. *bolsar, atası-ning kodmuş bitigin tutu]p*
8. *sözleşgü-ni sen bilgi! (.)*

Bir babanın küçük oğlu İl Temür için ağabeyi Çangıkan'a yazdığı mektuptur. Lalan Tigin belki de ilk eşinden olan oğlu Çangıkan'a başka bir kadından olan küçük üvey kardeşi İl Temür'ün yetişmesi ile ilgilenmediği için bu mektubu yazmıştır (Sertkaya, 2011: 223).

2. KUTADGU BİLİĞ'DEKİ MANZUM MEKTUPLAR

Kutadgu Bilig'de, belli bir tahkiye içinde alegorik bir tarzla sembolize edilmiş 4 temel ve sembolik karakterin uzun diyaloglarla konuşturuldukları, bu sembol mahiyetindeki karakterler üzerinden “adalet”, “saadet”, “devlet”, “akıl” gibi soyut kavramların tartışıldığı; varlık, bilgi, siyaset, devlet, ahlak, hikmet gibi felsefe alanlarına giren konuların yanında, günlük hayat ve insan ilişkileriyle alakalı daha pek çok konu üzerine tartışmalar yapıldığı, düşünce ve davranış şekli ile idealize edilmiş bir insan tipi çizilerek klasik düşüncenin ve Türk-İslam terbiyesinin istikameti dahilinde nasihatlar verildiği, çeşitli hükümler ile neticelere varıldığı ve böylece, veciz sözlerle yakalanan didaktik bir tarzın manzum bir şekilde sunulmuş ifadelerle birleştirildiği görülmektedir. Yusuf Has Hacib'in “mektup”u, Kutadgu Bilig'deki manzume şeklindeki mesnevi tahkiyeciliğinin bir parçası, hadiseler arasındaki kurgunun önemli bir unsuru, kilit noktalarda ortaya çıkan bir vasıta olarak alegorik karakterlerin konuşma platformu haline getirdiği görülür. Bu yönüyle “mektup”un kullanılması Türk dili ve edebiyatında bir ilktir.

Büyük Türk Karahanlı Devleti'nin hüküm sürdüğü dönemde, 1069/1070 yılında tamamlanmış, toplam 6645 beyitten müteşekkil, mesnevi tarzında yazılmış manzum bir kitap olan Kutadgu Bilig, genel olarak 1

mensur mukaddime (1-38), 1 manzum mukaddime (1-77), 85 bölüm (1-6520) ve 3 ilâve bölümden (6521-6645) ibarettir. Tanrı, peygamber ve dört sahabenin medhi ile başlayan eser, bahar faslının güzelliği anlatılarak eserin yazıldığı dönemin hükümdarı Hasan Buğra Han'ın övgüsü ile devam eder. Daha sonra, yedi yıldız ve on iki burç, hikmet ve aklın insanoğlunun kıymetini sağlayan unsurlar olduğu, dilin faydası ve zararları, kitap sahibinin özrü, iyilik medhiyesi; bilgi, hikmet ve aklın medhiyesi; kitabın adı, anlamı ve yazarın ihtiyarlığı şeklinde konu başlıklarını içeren çeşitli kısımlar eserde anlatılarak sıralanmaktadır (1-397). Eserin asıl konusu, yer yer müellifin tertiplemediği manzum yorumlarla birlikte, mahirâne bir şekilde şahsiyet kurgusu teşkil edilerek konuşturulan 4 temel karakter çerçevesinde geliştirilerek anlatılır. 398. beyitten itibaren başlayan esas konu, tematik açıdan ve anlatım sırası bakımından kısaca şöyledir: Önce hükümdar Küntogdı (= *Kün Togdı* “Gün Doğdu”) ve onun vasıfları anlatılır. Aytoldı'nın (= *Ay Toldı* “Ay Doldu”) Küntogdı'nın hizmetine girdiği ve onun huzuruna çıktığı belirtilir. Aytoldı, eserde saadetin simgesi olarak “kut” sahibi olduğunu anlatarak hükümdara “kut”un sıfatını açıklar (Türk kültüründeki *kut* kavramının ana hatları ve ilgili kaynakça için ayrıca bkz. Gömeç, 2006: 39-40). Küntogdı, eserde adaletin simgesi olarak Aytoldı'ya “adalet” kavramını anlatır. Aytoldı, hükümdara dilin faziletini ve söz söylemenin faydalarını belirtir. Saadetin devamsızlığı ve talihin güvenilmez olduğu vurgulanır. Aytoldı, oğlu Ögdülmiş'e (*Ögdülmiş* “Övülmüş, fazileti bildirilmiş”) nasihatlar verir. Aytoldı, ölmek üzere olduğu için, Küntogdı'ya vasiyetname (*kumarı bitig*) mahiyetinde bir mektup bırakır (*Eserdeki I. mektup*); öldükten sonra oğlu Ögdülmiş'i kendisine emanet ettiğini bildirir. Aytoldı'nın ölümü neticesinde hükümdar, Ögdülmiş'i huzuruna çağırır ve onu hizmetine alır. Ögdülmiş, aldığı iyi eğitim vasıtasıyla edindiği bilgiler ve sahip olduğu hikmet ve akıl ile, eserde aklın simgesi olarak Küntogdı'ya; devlet işleri, siyaset, idarede çeşitli vazifelere sahip olanlar ve bazı zümrelere nasıl muamele edilmesi gerektiği gibi hususlarda mülâhazalarını nazarı olarak telkin eder, kendi fikirlerini nakleder, babası Aytoldı gibi, bilge bir üslupla vezir olarak yol gösterir. Ögdülmiş; akrabası, kardeşi ve can dostu Ogdurmuş'tan (*Ogdurmuş* “Uyandırmış, gerçeği yani akıbeti bildirmiş”) ve onun faziletinden hükümdara bahseder. Eserde akıbetin simgesi olan Ogdurmuş'ın tercih ettiği dervişlere mahsus münzevî hayat tarzını anlatır. Küntogdı, Ogdurmuş'ı merak eder ve onunla tanışmak, görüşmek ister. Ögdülmiş, Ogdurmuş'ı ziyaret eder. Hükümdarın davet mahiyetindeki I. mektubu Ogdurmuş'a iletilir (*Eserdeki II. mektup*). Ogdurmuş ile Ögdülmiş uzunca münazara ederler. Ogdurmuş, bu dünyanın kusurlarını, bu dünya vasıtasıyla diğer dünyanın kazanılabileceğini anlatır ve bir mektupla hükümdarın davetine icabet etmeyeceğini bildirir (*Eserdeki III.*

mektup). İnsanlardan uzak bir şekilde, sadece Tanrı'ya ibadet etmeye adanmış hayat tarzını bozmayı, hükümdara hizmet etmeyi kabul etmez. Hükümdar, Ogdurmuş'a davet mahiyetindeki II. mektubunu gönderir (*Eserdeki IV. mektup*). Ogdurmuş ile Ögdülmüş tekrar münazara ederler. Ayrıca Ögdülmüş ve Ogdurmuş, karşılıklı olarak, çeşitli meslek sahipleri ve zümreler ile nasıl geçinilmesi gerektiği, insan münasebetleri, sosyal hayat, evlilik, evlat yetiştirme, teşrifat, kanaat ve tevekkül gibi muhtelif hususlarda konuşur, fikir teatisi yaparlar. Daha sonra hükümdar, Ogdurmuş'ı üçüncü defa davet eder; fakat bu davetinde mektup kullanmaz. Ogdurmuş, Ögdülmüş'in ziyaretlerine karşılık vermek suretiyle Ögdülmüş'in yanına teşrif eder. Bu vesile ile nihayetinde hükümdar, Ogdurmuş ile görüşür. Ogdurmuş, hükümdara öğütler verir. Bu fasıldan sonra Ögdülmüş, hükümdara ülkeyi düzene sokmanın esaslarını anlatır, geçip giden hayatına üzülenek tevbe eder ve sonrasında gelişen hadiselerin sırasına göre; Ogdurmuş, Ögdülmüş'e tavsiyelerde bulunur. Ogdurmuş hastalanır ve Ögdülmüş'i yanına çağırır. Gördüğü rüyanın tabirini söyler. Ögdülmüş, Ogdurmuş'ın rüyasını tabir eder; fakat Ogdurmuş, bu rüyayı farklı bir şekilde tabir eder. Ogdurmuş, Ögdülmüş'e nasihat eder. Aradan biraz zaman geçtikten sonra, Kumaru ismindeki haberci Ögdülmüş'e, Ogdurmuş'ın öldüğünü bildirir. Ögdülmüş büyük bir yas tutar. Hükümdar, Ögdülmüş'e baş sağlığı diler. Böylece Kutadgu Bilig'deki esas kısım sona erer. Daha sonra müellif; geçen zamanına üzüldüğünden, artık ihtiyar olduğunu bildirerek zamanın bozulduğundan ve arkadaşlarının cefasından bahseder, kendine nasihat eder ve kitabını sonlandırır.

Yusuf Has Hacib, söylemek istediklerini karakterlerin ağzından diyaloglar halinde verirken bu diyaloglar, karakterler arasındaki bir sohbet ortamında, baş başa yapılan görüşmeler halindeyken verildiği gibi, karşılıklı ya da karşılıksız olarak yazıldığı belirtilen ve hakiki mektup üslubunun kullanıldığı mektuplar vasıtasıyla da okuyucuya sunulmuştur. Bu mektuplarda, bir kişiden diğer bir kişiye yazılmış gerçek bir mektup üslubuyla karşılaşılır. Eserde, İslamiyet öncesindeki Türk mektup geleneğindeki gibi mektubun "bitig" olarak isimlendirildiği, "mektüb" kelimesinin kullanılmadığı görülür. Ayrıca ilgi çekici olarak, mektupların hitabelerinde, ilk satırlarında, İslamiyet'in Türk dili ve edebiyatındaki ilk izlerinden olan bazı unsurları görmek mümkündür. Misal olarak, *Bismillâhirrahmânirrahîm* şeklinde başlayan, yaratıcının ismini anarak ve O'nu överek başlatılan İslamî yazı ve mektup tarzının bir tesiri olarak Kutadgu Bilig mektuplarında Eski Türkçe "*Törütgen İgidgen Keçürgen* (Yaratan, rızk veren, affeden)", "*Bayat atı* (Allah'ın adı)" ibarelerinin kullanılması ve mektubun ilk parçalarının *hamd u sena* mahiyetinde olmak suretiyle yaratıcı övgüsüne ayrılması dikkat çekicidir. Eski Uygur

mektuplarında görülmeyen bu tarzın, şüphesiz bir şekilde, İslamiyet'in Türk mektup geleneğindeki sirayetini ve ilk mühim tesirini yansıtmaları bakımından değeri büyüktür. R. R. Arat, *Törütgen İgidgen Keçürgen* ifadesini “yaratıcı, yetiştiren ve göçüren” şeklinde Türkiye Türkçesine aktarmıştır. Esasen bu ifade ile, “Rahîm” olan (koruyan, merhamet eden) “Rahman”ın (her yarattığını (*Törütgen*) esirgeyen [rızk vermek suretiyle besleyen (*İgidgen*) ve günahlarını affeden (*Keçürgen*)] Allah'ın) ismini zikretmek suretiyle Arapça *Bismillâhirrahmânirrahîm* ifadesinin anlamının verildiği anlaşılmaktadır. *Hamd u sena* mahiyetindeki müteakip beyitlerde ise, adeta bu ifadenin kısa bir şerhi sunulmakta, anlam yapısı bütünleştirilmektedir.

Kutadgu Bilig'de, mektubun gönderilen kişiye sunumu ve gönderme şekli hakkında da bilgiler bulunmaktadır. Eski Türk mektup geleneğinde olduğu gibi, yazının kurutulmasının ardından mektubun öncelikle dürüldüğü, bu dürme işleminin muhtemelen kağıdın ya da yazının yazıldığı sathî cismin (deri gibi) rulo şekline getirilmesi ve açılmaması için yazı sathının ortasında açılmış özel bir delik vasıtasıyla ip türünden bir bağ ile bağlanması şeklinde olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca mektubun başkaları tarafından okunmaması için dürülmüş mektubu tutan bağın mühürlendiği, imza mahiyetinde olmak üzere mektubun damgalandığı, yazan kişiye ait özel bir işaret konulduğu bildirilir. Bu işlemlerden sonra mektubun bir posta ulaşı, eş dost ya da hizmetteki bir haberci veya görevli kişi vasıtasıyla karşı tarafa ulaştırıldığı bilinmektedir.

*Tüketti bitig türdi badı katıg
Kalık tanı esti kuruttı hatıg*

*Kötürdi bitig kör üze tamgalap
Sunup birdi ögdülmiş aldı ulap*

(Mektubu tamamladı, dürdü ve iyice bağladı; havadan serin bir esinti esti ve yazıyı kuruttu. Üzerini mühürleyip, mektubu eline aldı ve uzattı; Ögdülmiş aldı. [3941-3942])

Eserdeki mektuplar her ne kadar manzume şeklinde verilse de mektupları birer mevzun ve seci'li mensur metin olarak da değerlendirmek pek tabii olarak yanlış olmaz. Sonuç olarak, Kutadgu Bilig'de Aytoldı'nın Küntogdı'ya 1, Küntogdı'nın Odgurmuş'a 2, Odgurmuş'ın Küntogdı'ya 1 mektubu bulunmaktadır. Bu 4 adet mektupta, Kutadgu Bilig'in bütününe sinmiş olan didaktik tarz kesintiye uğramaz. Alegorik olarak, Aytoldı'nın sözleri “kut [saadet]”un, Küntogdı'nın sözleri “köni törü [adalet, doğru kanun]”nün, Ögdülmiş'in sözleri “ukuş [akıl]”un, Odgurmuş'ın sözleri “akıbet [son]”in sözleri olduğuna göre, eserdeki mektupların alegorik

karakterlerin sembolize ettiği kavramların birbirine mektubu olduğu ve edebî üslupla kavram sembolizmi kullanılarak yapılmış tartışmaların birer aracı olarak ortaya çıktığını söylemek mümkündür.

Aşağıda Kutadgu Bilig'deki mektupları tanıtmak üzere, orijinal metinden seçilmiş bazı mısra örnekleriyle birlikte, motamot olmamak ve muhtasar olmak kaydıyla mektupların nesre çevrilmiş bir şekilde (Bkz. krş. Arat, 1974) Türkiye Türkçesi aktarımları verilmiştir:

2.1. KUTADGU BİLİG'DEKİ I. MANZUM MEKTUP

Hükümdar Küntogdı'ya hitaben yazılmış bir vasiyetname (*kumaru bitig*) mahiyetindeki bu mektup, Aytoldı'nın ölmeden kısa bir süre önce yazdığı ve kendisi öldükten sonra Küntogdı'ya verilmek üzere, küçük yaştaki oğlu Ögdülmiş'e bıraktığı mektuptur. Aytoldı mektupta, bir vezir olarak üzerine düşen bütün vazifeleri yerine getirdiğini, devlet işlerinde elinden geleni en iyi şekilde yaptığını ve artık ölmek üzere olduğu için oğlu Ögdülmiş'i Küntogdı'ya emanet ettiğini bildirmiş ve O'nu kendi yanına alarak iyi bir şekilde yetişmesi için ne gerekiyorsa sağlamasını rica etmiştir. Bu mektubun Kutadgu Bilig'deki diğer mektuplara göre eserde anlatılan hadiselerin akışı içerisinde ilk sırada yer alan bir mektup olması ve tabii olarak yazılış tarihi bakımından Türk dili ve edebiyatındaki ilk manzum mektup örneği olması çok önemlidir.

Mektuptaki yazım tekniği, üslup ve standart değerlendirildiğinde (üslup ve standart değerlendirme ölçütleri için ayrıca bkz. Özyetgin, 1996: 78-80; krş. Nalbant 2013: 10) eserdeki diğer manzum mektuplardaki yazım tarzının ve geleneksel mektup özelliklerinin bu mektupta da gözetildiği; *mukaddime* (dua, niyaz, selamlama vs.), *kontekst* (talepler, tasdikler vs.) ve *son protokol* (mühürleme) gibi temel mektup birimlerinin bu mektupta da bulunduğu görülmektedir.

§ Aytoldı'nın Küntogdı'ya Mektubu [1343-1495]

Yaratan, rızık veren ve affeden Allah (Bismillâhirrahmânirrahîm = “Bayat atı birle, Törütgen İgidgen Keçürgen İdi”). Bu yüz binlerce, sayısız mahluku o yarattı; hepsine rızık verir ve hiçbirini aç bırakmaz. O her şeye ve herkese hükmünü geçirir; hiçbir desteğe ve yardımcıya muhtaç değildir.
[1343-1345]

*Tilese törütür bolur kolmuşı
Tilep boldı barça anung kolmuşı*

(Dilirse, yaratır ve her istediği olur; yaptıkları hep onun isteği ile vücuda gelmiştir. Bu sayısız mahlukları ölüm için yarattı; diri olan her şey ölecektir; yalnız kendisi için ölüm yoktur. [1346])

*Sewüg savçka ming meningdin selam
Tegürsün bayatım kesüksüz ulam
Tözü işleringe yime ök adın
Tegürsün selamım idim kesmedin
Uzun kiç yaşagıl ay ilig kutı
Üküş il aşagıl bu beglik atı*

(Tanrı benden sevgili peygambere, devamlı olarak, binlerce selam eriştirsin. Diğer bütün ashabına da rabbim sonsuz selamlarımı ulaştırın. Ey devletli hükümdar, çok uzun yaşa; bu saltanat ile çok illere hükmet! [1348-1350])

Adım Aytoldı, tavır ve hareketim dolun ay şeklinde idi; bu dolunluk eksildi, varlığım ölümle bitiyor. Ölüm meleği geldi ve beni sımsıkı bağladı; kurtulacak yerim yok, hayatın tadı kalmadı. Bana iyilik ettin ve çok ihşanda bulundun; ben ise, sana karşı vazifemi ifa edemedim gidiyorum. Bu iyiliğin karşılığı olarak, ey zeki insan, şimdi sana vasiyetname yazıp bırakıyorum! Senin bu dünya işlerinde ben sana arkadaş idim; işlerini doğrulukla yerine getirmeye çalıştım. [1351-1355]

*Munu emdi artuk bagırsaklıkın
Bitip kodtum öt sav kumarı okın*

(İşte şimdi, büyük bir bağlılıkla, sana vasiyetim olan öğütlerimi yazıp bıraktım, oku! [1356])

...

*Ay ilig munu men ötedim haking
Tükel kıldım emdi bagırsaklıkın*

(Ey hükümdar, işte ben senin hakkını ödedim! Bana gösterdiğin yakınlığın karşılığını yerine getirdim. [1478])

...

Ey devletli hükümdar, işte ben gidiyorum! Oğlum, bu ciğerparem, burada kalıyor. Onu yalvararak, Tanrı'ya emanet ettim; o isterse, yanar ateş içinde de olsa, onu korur. [1482-1483]

*Sanga hacetim bu körü bir munı
Süre idma bolgay yawalar sanı*

(Senden dileğim şudur: Ona nezaret et, kendinden uzaklaştırma! Yoksa, o yabanî bir diken gibi olur. [1484])

Tanrı her şeye bir sebep yaratır; iyi ve kötü, her şeyi o nasip eder. Çocukların iyi veya kötü olmalarına anne ve babaları sebep olur. İşte onun babası olan ben bugün ölüyorum; oğlum küçük yaşta yetim ve öksüz kalıyor. Eğer bu hizmetkârın sende bir hakkı varsa, sebep ol ve onu iyi yola sevk et! Gözden uzak buldurma, ona fazilet ve bilgi öğret; bilgi ve fazilet ile memlekette mevki sahibi olsun. Tavır ve hareketi makul, muntazam ve iyi ahlaklı, hizmete layık ve meziyet sahibi olsun. Serbest ve başı boş bırakma, sıkı tut ve kötü hareketlerine mani ol! Çocuk sıkı bir terbiye altında bulundurulursa, sonunda bahtiyar olur. Tecrübe ile anlayarak, bilerek söyleyen ve işin künhüne vakıf olan pir ne der, dinle! [1485-1492]

*Kıçig erken öğret ogulka bilig
Kıçigde bilig bilse kötrür elig*

(Oğula bilgiyi henüz küçük iken öğret; küçüklüğünde bilgi öğrenirse, hayatta muvaffak olur. [1493])

...

Mektubu tamamladı, dürüp bağladı; eli ile uzatarak, oğluna verdi. [1496]

2.2. KUTADGU BİLİĞ'DEKİ DİĞER MANZUM MEKTUPLAR

Kutadgu Bilig'deki diğer manzum mektuplar olarak I. *Küntogdı'nın Odgurmuş'a I. Mektubu* [3188-3274], II. *Odgurmuş'ın Küntogdı'ya Mektubu* [3715-3810], III. *Küntogdı'nın Odgurmuş'a II. Mektubu* [3897-3940] olmak üzere ayrıca üç mektup daha bulunmaktadır. Eserdeki toplam mektup sayısı 4'tür. Bu mektuplardan ilki hariç olarak, son üçünün Eski Türk mektuplaşma geleneği açısından ve Türk mektup yazım tekniği bakımından safhalarına göre değerlendirildiği bir çalışma olarak ayrıca bkz. M. V. Nalbant, 2013.

I. Küntogdı'nın Odgurmuş'a I. Mektubu [3188-3274]

Yaratan, rızık veren ve affeden Allah (Bismillâhirrahmânirrahîm = "Bayat atı birle, Törütgen İgidgen Keçürgen İdi"). Tanrı'nın adını yazdım, bu ad her türlü derde devadır. Tanrı'ya pek çok hamd ve sena ederim, onun için fanilik yoktur. Bütün hareket edenleri o diledi ve yarattı; onlara rızık ve hayat veren odur. Kadirdir, âdildir, hak kanunları koyan odur; yarattığı

bütün mahluklara gücü yeter. Mavi göğü yarattı, güneş ve ayı aydınlattı; karanlık gece ve aydın gün yıl ve ay hesabını bulmak içindir. Bu feleği yarattı, durmadan döner; Tanrı'nın hükmü ve takdiri ile hareket eder. Yaratmadan önce, kaza tayin etti; kazaya razı ol, boyun eğ ve ona uy! Ne istedi ise, yaptı ve ne isterse, yapar; ne dedi ise, oldu ve ne derse, olur. [3188-3196]

*İligdin selam köngül aytu bitig
Bitidim esenlik üze ay tetig*

*Esen barmu erki et öz inçlikin
Negü teg yüder erki ödlek yükin*

(Bu hükümdardan selam ve hatır sorma mektubudur; ey zeki insan, bunu sana sağlık dileği ile yazdım. Vücudun sağ ve sıhhatte midir? Devran yükünü acaba nasıl yükleniyor. [3197-3198])

Senin iyi tavır ve hareketini duydum; bu devirde sana denk ve eş bulunmadığını işittim. Tanrı sana lutfetmiş, bilgi vermiş; fazilet, akıl ve anlayış nasip etmiştir. Senin böyle olduğunu işittim, ey güzel yüzlüm, gönlüm seni arzuladı. Akrabanı, Ögdülmiş'i gönderdim; sözümü ve anlayıp bildiklerini sana eriştirecektir. Sen yakın akraba ve kardeşlerden uzaklaşmışsın; köy, kasaba ve şehir halkından yüz çevirmişsin. İbadet etmek için, kalkıp tek başına dağa çıkmışsın; fakat bu ibadet çok uzun sürmüş. [3199-3204]

*Negü kıldı erdi kadaşlar sanga
Nelük yüz ewürdüng aç aq manga*

(Akrabaların sana ne yaptı, niçin onlardan yüz çevirdin; bunu bana izah et! [3205])

Eğer zulüm görmüş isen, bana gel; bu dert ve endişeni bana anlat! Ben kudretimle senin hakkını te'min edeyim; neş'e ve sevinç içinde burada yaşa! Akraba akradan istifade eder; insan bu suretle zevke kavuşur. Akraba ve kardeşler ile barışmak, eş ve dostlar ile kaynaşmak lazımdır. [3206-3209]

...

İki türlü insana insan derler: biri öğreten, biri öğrenen. Bu ikisinden başkasını hep hayvan olarak kabul et! Hangisini istersen onu seç! Şimdi sen hangisisin, bana açıkça söyle; ikisinden biri ol, üçüncüsünden kaçın. Zahmetle öğrenerek bütün bilgilere sahip oldun; şimdi bunları, zahmet çekmeden, işlet! [3217-3220]

*Kalı bilmeding erse öğren bilig
Tapuglarka ötrü tegürgil elig*

(Eğer henüz öğrenmedin ise, bilgi öğren ve ibadetlere de ondan sonra başla! [3221])

...

Ey Odgurmuş, bugün seni davet ediyorsam, kendi menfaatimi düşünüyorum zannetme! Eğer gelirsen, senin için faydalı olur; gelmezsen de, bana bir zarar gelmez. Seni halkın iyiliği için davet ediyorum; bu iyilik halkın menfaatidir; buna karşı gelme! [3257-3259]

*Baka kör men aymış bu sözler tapa
Çın erse berü kelgil andın kopa*

(Benim bu söylediklerime dikkat et, doğru ise, oradan kalk, buraya gel! [3260])

...

*Munu sözledim söz bitigin ulam
Tükettim sözümni kuruttum kalem*

*Takı ma negü erdi erse sözüm
Kadaşing tegürgey tilin ay yüzüm*

(İşte mektup ile ulaştırılacak sözlerimi söyledim; sözümü bitirdim ve kalemi sildim. Bundan başka daha söylenecek ne gibi sözüm varsa, akrabalar bunları da ağızdan bildirecektir, ey ay yüzüm! [3273-3274])

II. Odgurmuş'un Küntogdı'ya Mektubu [3715-3810]

Yaratan, rızık veren ve affeden Allah (Bismillâhirrahmânirrahîm = "Bayat atı birle, Törütgen İgidgen Keçürgen İdi"). Bu dilimle Tanrı'ya aylar ve yıllarca sonsuz hamd ve sayısız sena etmekteyim. Kara toprağı, mavi göğü, güneşi ve ayı, karanlığı ve aydınlığı, fakiri veya zengini hep o yarattı. Sonsuz varlıkları ve sayısız canlıları o halketti; o bunların hepsine rızıkını verir ve hiç birini aç bırakmaz. Kendisi birdir, fakat yarattığı ikidir; onun birliği hesaba girmez. O bir ve vardır; şüphesiz, nasılsız ve nicesizdir; onu düşünürken, ona bir benzer ve şerik tasavvur etmemelidir. Ululuk ona ve büyüklük ona mahsustur; kadir ve hâkimdir ve her hususta tektir. Bütün bu sonsuz ve sayısız kulları o yarattı; dilediğine her türlü izzeti ihsan etti. Bu kubbe evin içi balçıktan yapılmıştır ve karanlıktır; onun hâkim kudreti bunu güneş ile aydınlattı. Mavi göğü yarattı ve yükseklere çıkardı; güneş, ay ve yıldızlar ile üzerini süsledi. Altı kara toprak ile mavi sudur; üstü süzölmüş yel ile ateştir. Sıcak ile soğuğu, kuru ile yaşı birbirine yaraştırdı ve halka kısmetini verdi. Dilediğini istediği gibi yarattı, bu işte onun yardımcıya ihtiyacı olmadı. İsterse, ona kulluk etmeyen bir kulu aziz kılar; isterse, kulluk

edeni zelil eder ve onun kulluğu hiçbir işe yaramaz. “Ol!” derse, dilediği olur; her işte, karar verdiği gibi, hükmünü yürütür. Sevgili resule, o doğru rehber ve iyi kılavuza binlerce selam! [3715-3730]

*İligke duaçı bitidim bitig
Selamın esenlik üze ay tetig*

(Hükümdara duacı sıfatıyla mektup yazdım; ey zeki, sana selam eder ve sağlık dilerim. [3731])

*İlig yarlıkamış bitig birle söz
Okıdım bitigin yaruk boldı köz
Üküş edgü yarlıg tümen öt erig
Manga yarlıkamış kamug sözlerig*

(Hükümdar mektup yazmak lutfunda bulunmuş; mektubu okudum, gözüm sevinç ile parladı. Bu pek güzel fermanında (yarlıg “hükümdar mektubu, yazısı”) bana bir çok öğüt ve nasihat lutfetmiştir. [3732-3733])

Bir de mevki, ihsan, yiyecek ve giyecek hususunda bir çok lutuflar vâadinde bulunmuşlar. Bütün insanlar bunu isterler ve bunu elde etmek için, dünyayı gezip dolaşırlar. Ben hiç uğraşmadan, böyle bir lutf ve ihsana nâil olursam, bu saadeti ve bu hayatı nasıl beğenmeyebilirim. Fakat bunun birkaç kusuru da vardır; eğer ben oraya gidersem, bu iyilikleri zararlar takip edecektir. Bunlardan biri, ben şahsen bu hizmetleri bilmiyorum; gidip de hizmet edemezsem, benden hiç kimse memnun kalmaz. Bende usûl erkân, bu işlere layık tavır hareket ve vukuf yoktur; âdab ve erkânı bilmeyen hizmetkâr hiçbir işe yaramaz. İkincisi, bu cefacı dünyanın bana ceфа edeceğini bildiğim için, ben ondan evvel davranıp, ona ceфа ettim. Tanrı'ya sığındım, nefsim hâkim oldum; rabbim bu din ve imanımı korusun. [3734-3741]

...

*Sanga ya sening kapginga men barıp
Negüni tileyin tiriglik ıdıp*

*İkigü bayat kullarımız biz ök
Bu kulluk içinde kurumız tüz ök*

*Bu kul kukla kulluk yaragsız bolur
Tapuğçıkı tapsa uçzuluk bolur*

(Sana yahut senin kapına gidip, hayatımı vakfetmeme mukabil, ben senden ne bekleyebilirim. Biz ikimiz de Tanrı kullarıyız; bu kulluk

hususunda ikimiz de aynı mertebedeyiz. Kulun kula kulluk etmesi yakışmaz; hizmetkâra hizmet eden kimsenin kıymeti kalmaz. [3748-3750])

...

Ey hükümdar, şu dört hacetimi yerine getir; ben de el ve yüz öperek, sana kulluk edeyim. Ben ölümsüz bir hayat isterim, ihtiyarlığı olmayan bir gençlik dilerim. Sen beni daima sıhhat içinde ve sağ tut; zenginleştir ve hiçbir vakit fakir ve malsız bırakma. Bu dört şeyi bana te'min et, sana kulluk edeyim; sevgili canımı feda ederek, kendimi emrine hazır bulundurayım. Ey hükümdar, bunları te'mine kudretin yetmezse, benden ne üstünlüğün var, bana açık söyle! Bu yemek, içmek ise, yiyeceğim ve giyeceğim var; daha da lazım olursa, bunu da rabbim verecektir. İzzet bulmak veya zelil olmak Tanrı'dandır; ölüm ve hayat da ondandır. Bunu gerçek bilen akıllı insan başka türlü davranır mı ey büyük hükümdar! [3755-3763]

...

*Cefalıg ajundın kötürdüm köngül
Vefalıg idimke sığındım amul
Kodu bir ay ilig mini sen manga
Duaçı bolayın bu yirde sanga*

(Bu cefalı dünyadan gönlümü çektim; huzur içinde vefalı rabbime sığındım. Ey hükümdar, sen beni kendi halime bırak; burada sana duacı olayım. [3790-3791])

...

Eğer memleket işinde faydalı olmam isteniyorsa, kesin söylüyorum, benim istifade edilecek bir tarafım yoktur. Eğer bana işten güçten bahsediliyorsa, kardeşim (Ögdülmiş) sana bin kişinin işini yapacaktır. Eğer sen beni iyiliğimden dolayı istiyorsan, kendin iyi ol, bu iyilik seni kâfi derecede sevindirir. [3803-3805]

...

*Öziim 'uzri koldum men emdi sanga
Kodu bir mini sen sarılma manga
Takı ma negü söz yorımış alın
Kadaşım eşitti ötüngey tilin*

(Şimdi ben senden özür diliyorum; bana sarılma, beni kendi halime bırak! Başka ne gibi söz ve çare konuşulmuş ise, onları da kardeşim duydu ve size arz edecektir. [3809-3810])

III. Küntogdı'nın Odgurmuş'a II. Mektubu [3897-3940]

Yaratan, rızık veren ve affeden Allah (Bismillâhirrahmânirrahîm = "Bayat atı birle, Törütgen İgidgen Keçürgen İdi"). O kadir Tanrı'ya bin sena olsun, doğru ve eğriye ezel hükmünü o eriştirir. O bir tektir, temizdir; ona hiçbir şey katılmamış ve karışmamıştır; yoğu var eder ve varı da yok eder. [3897-3899]

...

*İligdin üküş ögdi aytig selam
Idur men sanga ay ukuşı tamam
Köngül aytu ıdtım bitidim bitig
Negü teg erür sen ay bilge tetig*

(Hükümdar seni çok överek, hatırını soruyor ve selam gönderiyor, ey kâmil akıllı insan! Hatır ve gönül sormak üzere, sana mektup yazdım, ey zeki âlim, nasılsın? [3907-3908])

*Sanga ıdtım erdi kadaşingnı men
Tilekim ol erdi manga kelse sen
Özüng taplamaduk berü kelmeking
Manga tuşmaking hem yüzüm körmeking*

(Sana kardeşini göndermiş ve senin bana gelmeni istemiştim. Sen bana gelmeyi, benimle buluşmayı ve yüzümü görmeyi kabul etmemişsin. [3909-3910])

*Bitigke yanut söz bitimiş özüng
Tilin me kadaşing tegürdi sözüng
Okıdım bitiging ukuldi bu söz
Sözümni eşitgil kaçurmagıl öz*

*Şekerde süçigrek söz ıdtım sanga
Aguda açığ keldi yangı manga
Eşitgil yana bu mening sözlerim
Köngülke alın ay bagırsak erim*

(Mektuba karşı bir cevap yazmışsın, kardeşin ağızdan söylediklerini de nakletti. Mektubunu okudum, sözlerin anlaşıldı; fakat benim sözümü de dinle, kendini gizleme! Sana şekerden daha tatlı söz gönderdim; karşılığı bana zehirden daha acı olarak geldi. Benim bu sözlerimi de bir kere dinle; ey temiz kalpli insan, bunları iyice düşün! [3911-3914])

Sen bu zahid adını istediğin için, adın zahid oldu ve kendin de dağlara çekildin. Bu şöhret ile adın yayıldı ve bütün insanlar arasında alem oldu. Senin ibadet ile meşgul olman hep bu ad içindir; sen zorla kendi nasibini böyle heder etme! Eğer ibadet halkın gözü önünde yapılırsa, bu ibadet esassız ve mânasız olur. [3915-3918]

...

Buraya gel, kasaba ve şehir içinde yaşa! Sen halk arasına katıl ve karış, onlar da senin kim olduğunu bilmesinler. Helal dünya malı kazan, kendine sarfet; açları doyur ve çıplakları giydir. Helal dünya malına sahip olan insan her iki dünyaya nâil olur; onun yiyeceği ve giyeceği eksik olmaz. Ey bana gelmek istemeyen, bu sözü dinle; temiz bilgili ve büyük bir hulûs sahibi insan ne der! [3922-3925]

...

*Sini men müsülman tususu için
Okır men bu yirke ay zahid küçün*

(Ey zahid, ben seni Müslümanların istifadesi için, ısrarla buraya çağırıyorum! [3929])

Buraya gel, insanlara faydalı ol! Faydasız kimse diriler arasında bir ölüdür. Kendi menfaatini güden insan mı olur? İnsan olan halk menfaatini güder. Mal dağıtmak cömertlik değildir; asıl cömert insan canını, tenini feda eden insandır. Kendisini koruyan kimse merhametli değildir; merhametli insan başkalarının iyi olmaları için çalışan kimsedir. [3930-3933]

*Kişi edgü tirlir bu edgü kayu
Manga ayu birgil ay bilge bügü*

*Ay köngli süzük er ay bilgi üküş
Baka kör bu sözke yetürgil ukuş*

(İyi insan derler, bu iyi insan nerede? Ey âlim hâkim, bana haber ver! Ey duru gönüllü insan, ey bilgisi çok olan, dikkat et ve bu söz üzerinde düşün! [3934, 3936])

Bu söylediğim doğru mu, bir bak! Doğru ise, nefesine hâkim ol, buraya gel ve burada yaşa! Söz uzun olursa, bıktırır; akıllı insanlar sözü kısa keserler. Bu sözü şimdi kâfi gör ve başka bir şey söyleme, akla ve bilgiye karşı itiraz etme! Daha başka, kalan ne gibi sözüm varsa, kardeşine emanet ettim, o sana ulaştıracaktır. [3937-3940]

Kaynakça

- Arat, R. R. (1974). *Kutadgu Bilig II, Çeviri*. Ankara: TTK Yayınları.
- Arat, R. R. (1979). *Kutadgu Bilig III, İndeks*. İstanbul: TKAE Yayınları.
- Arat, R. R. (2007). *Kutadgu Bilig I, Metin*. Ankara: TDK Yayınları.
- Clauson, G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-thirteenth Century Turkish*. Oxford: Oxford University Press.
- Clauson, G. (1973). Two Uygur Administrative Orders. *Ural-Altaysche Jahrbücher*, 45: 213-222.
- Gabain, A. (1938). Briefe der uigurischen Hüen-tsang-Biographie. *SPAW*: 371-415.
- Gömeç, S. (2006). *Türk Kültürünün Ana Hatları*. Akçağ: Ankara.
- Hamilton, J. (1986). *Manuscripts ouigours du IXe-Xe siècle de Touen-houang*. I: 1-206; *Manuscripts ouigours du IXe-Xe siècle de Touen-houang*. II: 207-352.
- Köseoğlu, İ. (1997). *Eski Türklerde, İslam'da ve Osmanlı'da Devlet*. İstanbul: Ötüken.
- Matsui, D. (2008). Du-a ji-tay no Uiguru-go men-zei tokyo-go-jo to so-no shû-hen [An Uigur Decree of Tax Exemption Issued under Du'a-Khan and Related Problems]. *Jin-bun sha-kai ron-sô = Studies in the Humanities, Jin-bun ka-gakuhen = Volume of Cultural Sciences*, 19: 13-24.
- Moriyasu, T. (1982). An Uigur Buddhist's Letter of the Yuan Dynasty from the Tun-huang-Supplement to 'Uigurica from Tun-Huang'. *Memoirs of the Research Department of the Toyo Bunko*, 40: 1-18.
- Moriyasu (1983). Gendai Uiguru Bukkyôto no ichi shokan – Tunkô shutsudo Uiguru-go bunken hoi [An Uigur Buddhist's Letter of the Yuan Dynasty from the Tun-huang-Supplement to my previous work 'Uigurica from Tun-Huang'. *Nairiku Ajja / Nishi Ajja no shokai to bunko [Society and Culture of Inner Asia and the Muslim World]*, 209-231.
- Moriyasu, T. (2008). Epistolary Formulae of the Old Uighur Letters from Central Asia. *Japanese Studies in the History of Pre-Islamic Central Asia. Acta Asiatica, Bulletin of the Institute of Eastern Culture*, 94: 127-153.
- Moriyasu, T. (2011). Epistolary Formulae of the Old Uighur Letters from the Eastern Silk Road (Part I). *Memoirs of the Graduate School of Letters Osaka University*, 51 (3): 1-86.
- Moriyasu, T. (2012). Epistolary Formulae of the Old Uighur Letters from the Eastern Silk Road (Part II). *Memoirs of the Graduate School of Letters Osaka University*, 52: 1-98.

- Nalbant, M. V. (2013). Eski Türk Mektuplaşma Geleneği Üzerine Kutadgu Bilig Açısından Bir Değerlendirme. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 10 (3): 6-30.
- Oshida, Y. ve Moriyasu, T. (2000). Bezekuriku shutsudo Sogudo-go Uiguru-go Mani-kyôto tegami-bun = Manichaeen Sogdian and Uighur letters recently unearthed in Bezeklik, Turfan. *Studies on the Inner Asian Languages*, XV: 135-178.
- Ölmez, M. (1997). Eski Türk Yazıtlarında Yabancı Öğeler (2). *Türk Dilleri Araştırmaları*, 7: 175-186.
- Özyetgin, A. M. (1996). *Altınordu, Kırım ve Kazan Sahasına Ait Yarlık ve Bitiklerin Dil ve Üslup İncelemesi*. Ankara: TDK.
- Raschmann, S. C. (2007). *Alttürkische Handschriften Teil 13, Dokumente Teil 1*. Verzeichnis der orientalischen Handschriften in Deutschland, XIII: 21, Stuttgart.
- Raschmann, S. C. (2009). *Alttürkische Handschriften Teil 14, Dokumente Teil 2*. Verzeichnis der orientalischen Handschriften in Deutschland, XIII: 22, Stuttgart.
- Raschmann, S. C. (2009). Traces of Christian Communities in the Old Turkish Document. *Studies in Turkic Philology, Festschrift in Honour of the 80th Birthday of Professor Geng Shimin*, Beijing.
- Sertkaya, O. F. (1993). Eski Uygur Türklerinden Hukuk Belgeleri Örnekleri. *Türklerde İnsanî Değerler ve İnsan Hakları, Başlangıcından Osmanlı Dönemine Kadar*, 131-148, İstanbul.
- Sertkaya, A. (1999). Uigurische Sprachdenkmäler'den Beş Mektup. *TDAY Belleten*, 1996: 237-264.
- Sertkaya, O. F. (2010). Zu den Namen türkischer Christen in verlorengegangenen uigurischen Urkunden (II. Dünya Savaşı esnasında asılları Berlin'den kaybolan Uygur belgelerinde geçen Hristiyan Türklerin isimleri üzerine). 25-30 Temmuz 2010, Institute of Oriental Manuscripts, Russian Academy of Sciences, *53rd Permanent Internationalen Altaistic Conference*, St. Petersburg.
- Sertkaya, O. F. (2011). Eski Uygur Mektupları Üzerine. *İÜ Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 44: 209-228.
- Tezcan, S. (1978). *En Eski Türk Dili ve Yazımı*. Bilim Kültür ve Öğretim Dili olarak Türkçe'den Ayırbaşım, Ankara: TTK Basımevi.
- Tezcan, S. – Zieme, P. (1971). Uigurische Brieffragmente. *Studia Turcica*, 451-460.
- Tuğuşeva, L. Yu. (1971). Three Letters of Uighur Princes from the MS Collection of the Leningrad Section of the Institute of Oriental Studies. *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, XXIV (2): 173-187.

- Wilkens, J. (2000). *Alttürkische Handschriften Teil 8, Manichäisch-türkische Texte der Berliner Turfansammlung*. Verzeichnis der orientalischen Handschriften in Deutschland, XII: 16, Stuttgart.
- Yakub, A. (2004). On a newly Unearthed Uyghur Letter from Dunhuang. *Turfan Revised – the first Century Research into the Arts and Culture of the Silk Road*, 398-400.
- Zieme, P. (1975). *Manichäisch-türkische Texte, Texte, Übersetzung, Anmerkungen, Berliner Turfan Texte*, V: 65-71, Berlin.
- Zieme, P. (1995). An Uigur Monasterial Letter from Toyoq. *Studies on the Inner Asian Languages*, X: 1-17.